

Sanja Vulić
Zagreb

STUDIJA O ČAKAVSKOM GOVORU ORLECA NA OTOKU CRESU

(H. P. Houtzagers: *The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*, Studies in Slavic and General Linguistic, vol. 5, Editions Rodopi, Amsterdam, 1985)

Prije disertacije H. P. Houtzagersa nije objavljena ni jedna rasprava o orlečkom govoru pa će ovaj rad ispuniti jednu prazninu u proučavanju čakavskih govora. Za otok se Cres općenito može utvrditi da su ga dijalektolozi u svojim terenskim istraživanjima uglavnom zaobilazili. Veći je interes za govor svog rodnog grada Cresa pokazao jedino M. Tentor pa su njegove rasprave »**Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)**« i »**Leksička sлагanja cresskoga narječja i slovenskoga jezika protiv Vukova jezika**« (prva je objavljena još daleke 1909.) i danas nezaobilazne pri istraživanju cresske čakavštine. Poslije Tentora još je M. Hraste 1954. godine objavio kratak prikaz akcenatskog sustava na Cresu, a posljednjih smo godina još dobili opis cresskog fonološkog sustava od A. Šojata (budući da je grad Cres izabran za jedan od čakavskih punktova za Općeslavenski lingvistički atlas) te jedan Houtzagersov članak o akcentuaciji cresskih govora. Inače se otok Cres spominjao u dijalektološkim raspravama samo sporadično što je šteta s obzirom na to da se radi o govorima na rubnom području slavenskoga svijeta koji čuvaju mnoge konzervativne jezične karakteristike. Upravo je ta činjenica bila odlučujuća za Houtzagersov izbor orlečkog govora.

U svom prvom, uvodnom poglavlju autor izričito naglašava kako je bio upućen izabrati za svoj rad Orlec zato što su u tom mjestu vrlo dobro sačuvani stari običaji i nošnja te, što je najvažnije, sam govor. Tu pojavu objašnjava činjenicom da je Orlec smješten u unutrašnjosti otoka, izoliran od različitih utjecaja, naročito od utjecaja turizma. Međutim, Houtzagers, koji je duže boravio na otoku Cresu, proučavajući i ostale govore, došao je do zaključka da je i drugdje na Cresu dobro sačuvan dijalekt. Pri ispitivanju orlečkog govora za informante je izabrao starije žene jer su one oduvijek bile više vezane za kuću pa je njihov govor bio manje izložen vanjskim utjecajima od govora muškaraca. Još u uvodnom poglavlju ističe ka-

ko je ovaj opis orlečkog govora sinkronijski. Nakon toga daje osnovnu informaciju o jezicima i dijalektima na području SFRJ, a zatim nekoliko općih naznaka o čakavskom narječju i posebno o sjeverozapadnom čakavskom dijalektu kojemu pripada orlečki govor pa ovaj kratak opis može dobro poslužiti onim potencijalnim čitateljima Houtzagersove knjige koji ne znaju puno o jezicima i narječjima na našem tlu. U uvodnom je dijelu još dat kratak pregled ostalih poglavlja. Tu upozorava da je u svojoj radnji najviše pozornosti posvetio fonologiji, morfološkim promjenama i rječniku te da je opis orlečkog fonološkog sustava temeljen na teorijama Ebelinga i Kortlandta. Bez obzira na to što je naveo te izvore, ipak mislim da je šteta što nije detaljnije objasnio lingvističke termine kojima se služio. Još naznačava kako je napravio razliku između fonetskog i fonološkog pristupa građi. Treba spomenuti da je prije uvodnog poglavlja dao dvije karte kako bi što bolje ilustrirao geografski položaj otoka Cres (na prvjoj) i Orleca (na drugoj), a osim toga još daje popis kratica koje rabi u svom radu.

Drugo je poglavlje posvećeno fonologiji. Tu opisuje samoglasnički i suglasnički inventar te daje kratak pregled troakcenatskoga sustava orlečkoga govora (/ā/ /ā̄/ /ã/). Veću pažnju posvećuje konsonantizmu nego vokalizmu. Tu navodi različite glasovne varijante koje nemaju fonološku funkciju. Analizira različite tipove asimilacija uključujući i asimilaciju na udaljenost. Veliko zanimanje pokazuje za konsonantske skupove pa tako razmatra i pojavu redukcije prvog konsonanta u suglasničkim skupovima na početku riječi. Zamjećuje i pojavu slabljenja napetosti prvog konsonanta u konsonantskim skupovima unutar riječi te glasovne promjene na kraju riječi u sandhi pozicijama. U potpoglavlju o vokalizmu najviše se osvrće na problem određivanja kvantitete vokala. Spominje i diftongizaciju dugog *e* i *o* u orlečkome govoru, ali začudo ne navodi nikakve primjere premda inače običava sve svoje opise ilustrirati brojnim primjerima.

U trećem poglavlju obrađuje imenice. Na početku daje izuzetno opširan pregled akcenatskih tipova imenica. Zatim prelazi na analizu padežnih nastavaka i donosi postojeće paradigmatske tipove svih triju rodova. Posebno razmatra situacije kada je naglasak na osnovi riječi, a posebno kada je na fleksemu.

U četvrtom je poglavlju riječ o zamjenicama. Smatra da je za zamjeničke i pridjevske deklinacije izuzetno važna opreka živo/neživo i ljudsko/neljudsko te navodi u kojim padežima ta razlika dolazi do izražaja. Iza toga obrađuje zamjenice po vrstama i za svaku donosi deklinacijski tip.

Peto poglavlje pripada pridjevima. Najprije daje pregled pridjevskih paradigmama i tablicu nastavaka. Posebno analizira svaki deklinacijski tip, ali ne zanemaruje ni akcentuaciju pridjeva. Osvrće se i na sintaktičku uporabu određenog i neodređenog oblika pridjeva, a na kraju se kratko zaustavlja na komparaciji pridjeva.

Šesto je poglavlje o glagolima. Kao i u prethodnim poglavljima i ovdje opisuje paradigmatske karakteristike, daje tablicu nastavaka te analizira akcenatske tipove. Opet posebno izdvaja tipove s akcentom na fleksemu. U svim tim poglavljima koja se bave morfologijom uvijek svoje opise ilustrira mnoštvom primjera kao i u poglavlju o fonologiji.

Sedmo poglavlje čine bilješke o sintaksi. Autor je još u uvodnom dijelu svoje radnje napomenuo da bi analiza sintakse orlečkog govora zahtijevala posebnu studiju. Tu činjenicu ponovo ističe i u ovom poglavlju. Stoga ovdje samo navodi neke

podatke o kongruenciji i to poglavito o slaganju riječi prema broju. Iza toga daje popis prijedloga za koje ima potvrdu od informanata da se rabe u orlečkom govoru. Kratko se osvrće na sintaktičku upotrebu prijedloga. Zatim daje nekoliko podataka o sintaksi padeža bez većeg udubljanja u problem. Na kraju donosi još nekoliko raznovrsnih kratkih zapažanja o sintaksi bez nekog određenog sustavnog pristupa.

Prije popratnog rječnika, kojemu pripada polovica ove radnje, još se nalazi 17 ogleđa govora koje je dobio od istih onih informanata od kojih je dobio i ostale podatke. Napominje da je svoje informante pustio da govore spontano pa je to razlog što u ovim ogleđima često ima naglih prelazaka s jedne teme na drugu, a također i nekih riječi koje ne pripadaju orlečkom govoru. Odlučio je da neće ništa mijenjati osim što je ponešto ispustio i ponešto grafički posebno istaknuo. Tako je npr. potcrtao mjesta na kojima dolazi do fonetskih promjena zbog sandhija te kurzivom istaknuo i potcrtao riječi ili oblike riječi koji ne pripadaju orlečkom govoru. Određene pojedinosti iz ogleđa govora objašnjava u bilješkama ako smatra potrebnim. Ako je poznavanje značenja nekih riječi u pojedinom ogleđu bitno za razumijevanje teksta kao cjeline, Houtzagers ih objašnjava prije samog ogleđa govora. Ako pak iz konteksta pojedinog ogleđa nije u potpunosti jasno o čemu je u tom tekstu riječ, prije ogleđa daje kratku informaciju o sadržaju čitavog ogleđa. Svi su tekstovi, naravno, akcentuirani. Osim što sadržavaju niz podataka iz života informanata, ti su ogleđi govora ujedno i riznica različitih informacija o narodnim običajima i pripremanju jela pa mogu biti vrlo interesantni za etnografska istraživanja, a također i za proučavatelje usmene narodne književnosti jer među njima ima i nekoliko pripovijesti koje se generacijama usmeno prenose.

Popratni čakavsko-engleski, ili točnije rečeno orlečko-engleski rječnik, uz raspravu o orlečkom govoru ima ilustrativan karakter. U kratkom, ali vrlo informativnom uvodu koji prethodi rječniku, Houtzagers donosi osnovne podatke o strukturi svog rječnika. Tako npr. saznajemo da natuknice nisu donesene u kanonskom obliku ako od informanata na terenu nije dobio potvrdu o tom obliku. U tom slučaju natuknica je prezentirana onim oblikom za koji je imao potvrdu. Ako ipak donosi nepotvrđeni kanonski oblik, takve natuknice obavezno označuje križićem. Šteta je što je iz tog razloga izostavio mnoge infinitive glagole. Tu je prazninu nastojao nadomjestiti brojnim prefigiranim infinitivnim oblicima za koje je imao potvrdu.

Rječnik sadržava približno 4500 natuknica. Većina ih je zabilježena u kanonskom obliku. Uz takve oblike ne donosi gramatičke odrednice natukničkog leksema, ali ako je natuknica zabilježena u nekom drugom obliku, obavezno je morfološki opisana. Ovaj je autor u svom rječniku nastojao dati što više informacija o paradigmatskim oblicima određene natuknice pa tako u tijelu članka imeničkih i glagolskih natuknica navodi flekseme svih paradigmatskih oblika za koje ima potvrdu s terena. Eventualne akcente na tim nastavačnim morfemima obavezno bilježi. Isto tako uz pridjevske, odnosno priložne natuknice donosi odgovarajuće oblike komparativa i superlativa ako ih je čuo od informanata. Ako mu je poznato da određena riječ počinje iščezavati u govornoj praksi, uz natuknicu u koju je ta riječ unesena daje informaciju o njezinoj opsolescentnosti. Frazemi su leksikografski obrađeni na način uobičajen u frazeološkim rječnicima, tj. unutar leksikografskog članka imenice koja prva po redu dolazi u tom frazemu (jer se radi o frazemima

koji sadržavaju imenice). Frazem se kao cjelina nalazi u tijelu članka anteponiran svom prijevodnom ekvivalentu. Leksikografski su članci glagolskih natuknica često strukturirani na principu leksičkih gnijezda. Prefigurirani derivati pojedinog glagola, za koje ima potvrdu od izvornih govornika, uvrštavaju se u rječnik kao podnatuknice unutar leksičkog gnijezda glagolske natuknice od koje su izvedeni. Heterofoni i glasovne varijante određenog leksema nalaze se u ovom rječniku zajedno u sklopu jedne glave članka. Ponekad se uz glasovne varijante nalazi naznaka koja je od tih varijanti češća. Tvorbene varijante koje su rezultat različitog načina morfološke adaptacije riječi u procesu jezičnog posuđivanja također se bilježe zajedno u okviru jedne leme. Ostale se tvorbene varijante uvrštavaju u rječnik kao posebne natuknice. Za svaku se natuknicu u tijelu članka donosi odgovarajuća prijevodna semantizacija. Te su prijevodne semantizacije, kao što se može i očekivati, uglavnom pravi prijevodni ekvivalenti natuknice. Međutim, u slučajevima kada se prijevodna semantizacija ne može adekvatno izraziti prijevodnim ekvivalentom, Houtzagers donosi leksikografske definicije kojima objašnjava sadržaj određene natuknice. Ako je neka riječ u orlečkom govoru homonimna, unosi se u rječnik kao natuknica onoliko puta koliko ima različitih sadržaja te riječi. S druge strane, polisemne riječi imaju jednu zajedničku natuknicu a sadržajna različitost prijevodnih ekvivalenata grafički je posebno istaknuta. Leksičke jedinice koje su homografi ili pak homoforni uvijek imaju svaka svoj vlastiti leksikografski članak kao i homonimi. Uz fitonimne natuknice pored prijevodne semantizacije obično bilježi odgovarajući znanstveni naziv na latinskom jeziku. Ponekad se unutar tijela članka nalaze egzemplifikacije određene natuknice. Houtzagers donosi samo one egzemplifikacije koje je zabilježio na terenu pa je to razlog zašto se u ovom rječniku nalazi razmjerno mali broj egzemplifikacija s obzirom na količinu natuknica. Uvijek daje prijevodne semantizacije svojih egzemplifikacija što je jedinstven slučaj u čakavskoj leksikografskoj praksi. Natuknice, podnatuknice i egzemplifikacije obavezno su akcentuirane. Od onomastičke građe u ovom rječniku među natuknicama ima po nekoliko antroponima, etnika, etnonima, hrematonima, horonima, mikrotoponima, oronima i hidronima. Uz mikrotoponimne i neke horonimne natuknice nalazi se oznaka da je riječ o toponimima. Šteta je što je, pri unošenju etničkih natuknica u rječnik, autor napravio nekoliko ortografskih pogrešaka. Tako su npr. etnici **ōrlečan** 'inhabitant of Orlec', **ōrlečanka** 'female inhabitant of Orlec', **ōrlešćica** 'female inhabitant of Orlec', **sansigōt** 'inhabitant of Susak', **sansigōta** 'female inhabitant of Susak' zabilježeni malim početnim slovom. Neke su etničke natuknice ipak zabilježene ispravno velikim početnim slovom, npr. **Bejān** 'inhabitant of Beli'. Jedna natuknica u ovom rječniku pobuđuje posebnu pozornost. Riječ je o natuknici **srām** kojoj je postponirana glasovna varijanta **srān**. Unutar tijela članka nalaze se egzemplifikacije obiju varijanata: **me je srām do njegā; nī ga srān**. Članak je uputnicom povezan s natuknicom **jūski** kojoj pripada egzemplifikacija **srān jūski i strāh bōžji**. Ako je podatak točan, riječ je o zamjeni nenastavačnog završnog **-m** sa **-n**, a takav slučaj, koliko mi je poznato, do sada na čakavskom području nije nigdje registriran. Tako ovaj interesantan rječnik ne samo da vrlo dobro ilustrira prethodni iscrpan opis orlečkog govora nego uz to pruža i uvid u brojne karakteristike leksičkog fonda ovog mjesnog govora pa rasprava kao kompaktna cjelina predstavlja dobitak za našu dijalektologiju.